

Валентина Федяєва

ПРОБЛЕМИ СІМ'Ї І СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА РАНЬОГО РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ (1917–1941) О. КОЛОНТАЙ (1872–1952)

У ранній період радянської влади питання сімейного виховання, сім'я у соціалістичних перетвореннях країни перебували в полі зору відомих вітчизняних політичних і громадських діячів й учених. І такий підхід до цих важливих проблем не був випадковим. Адже під впливом подій 1917 р. сім'я в державі переживала глибокі зміни, що торкалися всіх аспектів її існування. Після короткочасного періоду діяльності українських урядів 1917–1920 рр. – громадянської війни та іноземної інтервенції – країна в 1921 р. вступила в новий історичний етап свого розвитку. На зміну патріархальній сім'ї з узаконеними державою і церквою привілеями чоловіка прийшли нові стосунки, закріплені одним із перших декретів Радянського уряду про шлюб і сім'ю, прийшла нова сім'я, в якій формувалися нові взаємовідносини, новий побут. Шлюб почав вибудовуватися на принципах рівноправності чоловіка і дружини, незалежно від їхньої соціальної, релігійної, національної і расової приналежності.

У перші роки радянської влади було прийнято «Кодекс законів об актах гражданско-го состояния, брачном, семейном и опекуном праве» (1917–1918) [2], а також закони «Про громадянський шлюб» (1919), «Про розлучення» (1919) [1]. За цими нормативно-правовими актами змінювалася система сімейних стосунків, укладання шлюбу, визначалося нове становище жінки й дітей у суспільстві. Ним проголошувалася: свобода шлюбу і розлучення; повне усунення втручання церкви у сферу регламентації шлюбно-сімейних стосунків і визначення юридичної сили шлюбу тільки зареєстрованого в органах ЗАГСу; рівність в правах шлюбних і позашлюбних дітей; відміна інститутів приватної власності, наслідування та всиновлення. Ці закони, спричинені змінами в економічному та соціально-політичному житті країни, дали змогу жінці на початку правління радянської влади долучитися до суспільного і політичного життя, набуті більшої самостійності та незалежності від чоловіків, активно включитися у розв'язання більшості життєвих проблем сім'ї, і тим самим наповнити виховну функцію новим звучанням [2, с. 149–171].

Особливу увагу проблемам сім'ї, сімейного виховання серед політичних діячів цього періоду приділяла Олександра Михайлівна Колонтай (1872–1952), громадський і політичний діяч, завідувач жіночого відділу ЦКП(б) (1920), з 1923 р. на дипломатичній роботі. Вона відстоювала незалежність і рівноправність жінок у всіх сферах життєдіяльності, насамперед, у питаннях сімейно-шлюбних стосунків, сфері моральної любові. Водночас вона висловлювала анархічну ідею ліквідації сім'ї і сімейного виховання. У 1918 р. О. Колонтай у праці «Семья и коммунистическое государство» (1918) переконувала в необхідності передати виконання завдань сімейного виховання у підпорядкування державних органів, залучити до виховання спеціально підготовлених людей [7, с. 23].

Такі підходи Олександри Михайлівни викликали досить широку дискусію за часів її діяльності. На сьогодні ж її спадщина недостатньо вивчена і викликає чималий інтерес, зокрема питання оцінки сім'ї, сімейного виховання в цілому, ставлення до дитинства. Зазначаємо, що з'явилися окремі публікації, дослідження в контексті історії сімейного виховання. Так, російський вчений О. Гранкін у монографії «Развитие теории семейного воспитания в России (1917–1991)», аналізуючи особливості формування теоретичних основ сімейного виховання у 20–30-х роках ХХ ст., обґрунтовуючи вплив на ці процеси політичних діячів колишнього Радянського Союзу, виокремлює насамперед і спадщину О. М. Колонтай. Також досить суттєве значення для вивчення спадщини О. М. Колонтай з питань розв'язання жіночого питання, сім'ї, сімейного виховання у досліджуваній період мало видання «Колонтай А. М. Избранные статьи и речи» (1972 р.), упорядковане російською вченою І. Дижіною. У передмові цієї праці здійснено аналіз поглядів О. М. Колонтай на питання, які постали перед країною в 20–30-х роках ХХ ст.

І. Дижіна підкреслює, що спадщина О. М. Колонтай надзвичайно багата, особливе місце в якій посідають «фундаментальні науково-дослідницькі праці (головним чином з жіночого питання) [4, с. 4].

Виходячи з того, що праці, підходи та погляди О. М. Колонтай мали значний вплив на вирішення в досліджуваній період питань охорони материнства і дитинства і на сьогодні значною мірою не висвітлені, ми подаємо власне бачення і розуміння цих проблем з позиції О. М. Колонтай.

Необхідно зазначити, що свої погляди щодо створення сім'ї О. М. Колонтай вибудувала на фізіологічній і політичній єдності подружжя, доводила, що любов має індивідуальний характер і що в основі шлюбу лежить кохання. Ці позиції були висловлені нею у «Тезисах о коммунистической морали в сфере семейных отношений» (1924). Вона дотримувалася думки про виховання дітей не сім'єю, а державою [9].

Учасниця міжнародного і російського революційного руху кінця XIX – початку XX ст. О. М. Колонтай у публічних виступах, публіцистичних працях порушувала питання створення законодавчих основ материнства і дитинства як на початку своєї політичної діяльності, так і в подальшій роботі першого уряду – Ради Народних комісарів, де обіймала посаду наркому з питань державної опіки. В багатьох працях, і, зокрема, у роботах «Общество и материнство» (1921), «Работница и крестьянка в советской России» (1921) [4, с. 322–340] вона розглядала питання материнства, дитинства, сімейних стосунків, шлюбно-сімейної взаємодії, роль сім'ї і держави у вихованні дітей [5]. На фактичному матеріалі авторка довела, що до 1917 р. в Росії державного страхування материнства зовсім не було, умови життя і побуту жінки-матері були просто жахливими й призводили до високої смертності дітей, безпритульності і знедолення дитини, до тяжких страждань матері [5]. У 1917 р. О. М. Колонтай очолила в новому уряді державну опіку, серйозно взялася до розв'язання питань, спрямованих на підвищення статусу жінки-матері, вимагала надання конкретної, практичної допомоги на місцях для подолання зневажливого ставлення до жінки. В уряді було створено відділ охорони материнства та дитинства, а в січні 1918 р. прийнято «Декрет про охорону дитинства і материнства» (1918), який зобов'язував партійних і громадських діячів, органи влади на місцях і все населення країни ефективно займатися питаннями охорони життя та здоров'я жінок і дітей. О. М. Колонтай проводила активну роботу щодо створення «Палацу охорони дитинства і материнства», дитячих садків, виховних будинків, громадських їдалень.

Велику увагу у своїй праці «Семья и коммунистическое государство» (1918) О. М. Колонтай приділяла питанням сім'ї у суспільстві, її значенню у формуванні підрастаючого покоління [7]. Ґрунтовно проаналізувавши форми сім'ї

різних народів у різні історичні періоди, О. М. Колонтай дійшла висновку, що родинний устрій, його форми, функції зумовлені прийнятою в цьому суспільстві мораллю, доводила, що ці зміни привели до нового визначення місця і ролі жінки в сім'ї, зокрема в реалізації сім'єю економічної функції, адже жінка повністю була залучена до роботи в промисловості, сільському господарстві, в закладах освіти, культури, медицини тощо [7].

Вихованням дітей, переконана О. Колонтай, має опікуватися держава, а для цього необхідно створити відповідні заклади (дитячі колонії, трудові комуни) і роз'яснити батькам (особливо матерям) їх можливості та переваги в суспільному вихованні. Будинки для малюків, дитячі колонії, комуни, лікувальні та оздоровчі заклади для хворих дітей, дитячі ясла та садки, дитячі їдальні мали своїм завданням виховати людину нового суспільства, створивши всі необхідні умови для цього. О. М. Колонтай підкреслювала, що сім'я зі своїми негативними виявами, такими, як сварки батьків, звичка думати лише про власне благополуччя, не може виховати нову людину. Тому потрібні саме спеціалізовані виховні заклади, де дитина буде проводити більшу частину дня, і де розумні вихователі «зроблять із неї свідомого комуніста», який визнаватиме такі поняття: солідарність, братерство, взаємодопомога, відданість комунізму [7].

У доповіді на VIII з'їзді РКП(б) у березні 1919 р. «О работе среди женщин» О. М. Колонтай говорила про спрямування зусиль матерів на виховання дітей на нових соціалістичних засадах. При цьому вона зазначила, що партійні органи мають навчити жінок виховувати дітей у дусі комуністичної моралі, з активним залученням до суспільної і політичної діяльності. Іншим ключовим питанням її доповіді було питання соціалістичного виховання жінок у державних установах і звільнення їх від ролі домашньої господарки [3, с. 268–273].

У працях «Семья и коммунистическое государство» (1918), «Работница и крестьянка в Советской России» (1921), «Труд женщины в эволюции хозяйства» (1923) О. М. Колонтай доводила, що зміни в соціально-політичному й економічному житті країни привели до корінної зміни у всіх сферах життя і безпосередньо вплинули на формування сім'ї нового типу – соціалістичної, тобто вільної від виховання дітей; виховання має здійснюватися в дитячих колоніях, дитячих гуртожитках, і цей процес має набути загальнодержавного значення. Такі погляди О. Колонтай на сім'ю, сімейне виховання, місце жінки в суспільстві були частково реалізовані в організації і діяльності дитячих садків, де перебувала дитина, а мати в цей час

працювала [6; 7; 8].

Вимоги О. М. Колонтай щодо визначення шляхів здійснення охорони материнства і дитинства на державному рівні, створення жінці необхідних умов для народження здорової дитини, гарантії відповідного догляду і підтримки, створення медичних консультаційних пунктів для вагітних жінок і молодих мам, можливість доглядати за дитиною від дня народження мали велике значення в перші роки радянської влади. Вона не лише підтримувала офіційну, державну позицію, що в соціалістичному суспільстві сім'я і сімейне виховання базується на реалізації ідеї рівності чоловіка і жінки, їх рівних правах і обов'язках по відношенню до дітей, а й сприяла законодавчому і практичному її підкріпленню. О. М. Колонтай була переконана, що в соціалістичному суспільстві виховні функції сім'ї візьме на себе держава і змінить таким чином і сімейно-шлюбні стосунки, й роль сім'ї у вихованні дітей, що сім'я за таких умов зникне, що шлюб і сім'я – явище історичне, яке змінюється з економічною зміною суспільства.

Такі погляди й підходи О. М. Колонтай сприяли вирішенню тогочасних існуючих проблем жінки, дитинства і дослідження її спадщини з позиції історичної ретроспективи та є актуальними, необхідними і сприятимуть подальшому розвитку сімейної педагогіки.

Адже, з одного боку, таке розуміння сім'ї, сімейного виховання висвітлювалися з позиції революційної ідеї швидкої побудови комуністичного суспільства, а з іншого, було багато зроблено, аби домогтися ліквідації насилля в сім'ї, піднесення ролі і значення матері, вирішення питання свободи особистості й поважливе ставлення до дитинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декрет РНК УРСР «Про громадянський шлюб», «Про розлучення» від 20 лютого 1919 р. // Собрание Узаконений УССР. – 1919. – № 12. – С. 24–31.
2. Декрет Всероссийского Центрального исполнительного Комитета. 135 Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве // Собр. Узакон. – 1908 г. – № 76/77. – с. 818. // Сборник декретов 1917–1918 гг. «Государственное издательство», М., 1920. – С. 149–171.
3. Коллонтай А. М. Доклад о работе среди женщин на VIII съезде РКП(б) (22 марта 1919 г.) / А. М. Коллонтай // Избранные статьи и речи. – М. : Политиздат, 1972. – С. 268–273.
4. Коллонтай А. М. Избранные статьи и речи / А. М. Коллонтай. – М. : Политиздат, 1972. – 430 с.
5. Коллонтай А. М. Общество и материнство // Государственное страхование материнства / А. Коллонтай. – М. : Гос. изд-во, 1921. – 269 с.
6. Коллонтай А. М. Работница и крестьянка в Советской России / А. М. Коллонтай. – М., 1921. – С. 4–5.
7. Коллонтай А. М. Семья и коммунистическое государство / А. М. Коллонтай. – М. – Пг., 1918. – С. 23.
8. Коллонтай А. М. Труд женщины в эволюции хозяйства / А. М. Коллонтай. – М. – Пг., 1923. – С. 167; 170.
9. Коллонтай А. М. Тезисы о коммунистической морали / А. М. Коллонтай // Коммунист. – 1921. – № 12. – С. 29.